

V. BEYNELMİLEL ONOMASTİK İLİMLER KONGRESİ

(Salamanca, 12-15 Nisan)

HALİL İNALCIK

Onomastik ilimler, yani yer ve şahıs adlarının menşe ve tekâmülünün tetkiki (*toponymie, anthroponymie*) yakın zamanlarda kayd ettiği mühim terakkiler sayesinde gittikçe genişleyen bir ilim kolu halini almaktadır. Toponimi ve antroponimi için ayrı bir taazzuvun meydana çıkarak beynelmilel bir teşkilât haline gelmesi, gittikçe gelişen müstakil kongreler akdetmesi bunun açık bir delilidir. 1949 da Brüksel'de toplanan III. Beynelmielel Toponimi ve Antroponimi Kongresi'nde bir Beynelmielel Onomastik ilimler Komitesi teşkil olunmuş, bir Beynelmielel Onomastik Merkezi kurulmuş ve bu merkez *Onoma* adıyla bir mecmua çıkarmağa başlamıştır.

Gerçekten *has isim*, sırf bir dil olayı değildir. Muhtelif kavimler tarafından iskân devirleri, sosyolojik ve folklorik muhiti bilinmeden ele alınan bir yerin adı yalnızca muayyen bir tarihte arzettiği lingüistik hususiyetlerden hareket edilerek tahlil olunduğu zaman, bunun bazan bizi ne kadar yanlış neticelere sürükleyebileceği bir çok misallerle malûm bir keyfiyettir. Şimdi toponimik araştırma fişlerinde yalnız mahallinde diyalekt hususiyetleri tesbit edilmekle iktifa olunmuyor, bu isim etrafındaki bütün folklor malzemesi ile beraber tarih kaynaklarındaki mutalar da bir araya getirilmeğe çalışılıyor. Bununla, has-isimlerin de esas itibariyle lingüistikin konusu olmadığını söylemek istemiyoruz. Ancak bir yer veya şahıs-adı ekseriya kendi orijinal hücrelerinde uzun devirlerin etnik, sosyal ve lingüistik tesirlerini mezc ve muhafaza eden canlı bir belgedir. Adı geçen ilimlerin yardımıyla onu tahlil edip muhtelif unsurları ayırt etmek ise, hususi bir metod ve çalışma işidir. Beynelmielel Onomastik ilimler Komitesi umumi kâtibi H. Joz. van de Wijer'in veciz bir şekilde ifade ettiği gibi, toponimi, isimlerin arkeolojisi, antroponimi ise isimlerin bir nevi sosyal psikolojisidir.

V. Beynelmielel Onomastik ilimler Kongresi, 12 Nisan 1955

de Salamanca'da¹ Üniversite binasında açılmıştır. Kongrede yirmi sekiz milletin 200 e yakın delegesi hazır bulunuyordu. Tabii olarak Lâtin milletlerine mensup delegeler bu kongrede ekseriyeti teşkil etmekte idiler. Tebliğlerin mühim bir kısmı da Roman sahalarına aitti. Çalışmalar şu seksiyonlar dahilinde tertiplenmişti: 1. Umumi seksiyon, onomastik ilimlerin diğer ilimlerle münasebetleri hakkında, 2. Roman Onomastiki, 3. Akdeniz, Bask, Yunan ve Keltik, 4. Cermen onomastiki, 5. Asya, Afrika, Amerika ve Oseanya onomastiki, 6. Coğrafi isimlerin imlâsının normalizasyonu.

Kongre dört gün sürmüştü ve bu seksiyonlara seksen kadar tebliğ sunulmuştur. Beş numaralı seksiyon, İstanbul Üniversitesi'nden Prof. A. Caferoğlu başkanlığında çalışmalarına başladı. *Yer-adları kaynağı olarak Osmanlı tahrir defterleri* adlı tebliğimi bu seksiyonda okudum (İlerde s. 222 İngilizce tam metnini koyuyoruz). Müteakip günler Prof. Z. Fahri Fındıkoğlu, *İstanbul'da patronimler üzerinde tipolojik araştırma denemesi*, Prof. A. Caferoğlu, *Türk onomastikinde Av* adlı tebliğlerini okudular. İstanbul Üniversitesi'nden Dr. Mecdud Mansuroğlu'nun *Tarihi ve filolojik araştırmalarda Türk onomastikinin ehemmiyeti* adlı tebliği ilân edilmiş olduğu halde kendisi hazır bulunamadığından maalesef okunamamıştır. Türk onomastikini doğrudan doğruya ilgilendiren başka tebliğler yoktu. Kongrenin programında Arap onomastiki derpiş olunmuş ise de, bu mevzuda tebliğ yapılmamıştır. Doğu Akdeniz ve Balkan

¹ Salamanca şehri, aynı adı taşıyan İspanyol vilâyetinin merkez şehridir. M. Ö. 217 yılında Hannibal tarafından zaptolunduğu zaman bile mühim bir İber şehri idi. 715 de Araplar tarafından zaptolunmuş, 1055 de İspanyollar tarafından alınmıştır. 13. asır ilk yarısında kurulmuş olan Salamanca Üniversitesi Avrupa'nın en meşhur ilim merkezleri Oxford, Paris, Bologna Üniversiteleri ile aynı seviyede sayılıyordu. 15. - 16. asırda 25 kollej ve on bin talebesi ile dünyanın en mühim ilim merkezlerinden biri idi. Kristof Kolomb'un projeleri Salamanca'daki hocaların tetkikine sunulmuştu. İspanya'nın en meşhur âlim ve ediplerinden bir çoğu bu üniversiteden yetişmiş veya burada tedriste bulunmuşlardır. Bilhassa 16. asır parlak İspanyol mimarî nûmunelerini saklayan Üniversite'den başka 1513 - 1560 da yapılmış muazzam Catedral Nueva ve ona bitişik olup 1129 - 1172 de inşa edilmiş Bizans tesirleri saklayan Catedral Vieja bilhassa dikkate değer eserlerdendir. Bunlar gibi birçok mühim mimarî eserlerle Salamanca İspanyol tarihinin canlı bir müzesi halindedir. Bizler, parlak güneşi kurak iklimi, misafirperver samimî halkı ile bu yayla şehrinde aynı deniz etrafında toplanmış yakın milletler olduğumuzu hatırlatan birçok müşterek hayat şekilleri bulduk.

memleketlerini ilgilendiren bir kaç tebliğ okunmuştur. Selânik'ten Prof. N. Andriatis, Yunanistan'da *Vaftiz adı olarak aile adları* başlıklı tebliğinde bir çok eski meşhur Bizans aile adlarının modern Yunanca'da vaftiz adı olarak yaşadığı vakiasına dikkati çekti. Meselâ *Laskaris, Palaeologos, Kantakouzinus* gibi adların vaftiz adı olarak kullanılmasını muhtelif yönlerden izaha çalışırken, bu adların eski millî satveti temsil eden senboller olarak haiz oldukları cazibeye işaret etti. E. Lozovan ise tebliğinde, Rumanya'da *köy* kelimesini lingüistik, tarihi ve toponimik bakımlardan araştırıyor ve muhtelif devirlerde *köy* mefhumunu ifade için kullanılan kelimeleri, Rumen tarihinin esas devirleriyle tam bir müpasebet halinde görüyor. Bu arada muayyen bir devirde köyü göstermek için kullanılan *Catun* kelimesini ele alıyor. Biz burada, bütün Osmanlı Rumelisinde *katune*'nin türlü göçebe gurupları (Eflak, Arnavud) göstermek üzere veya yer adı olarak haiz olduğu ehemmiyeti hatırlatmak isteriz². Rumen ve cenup slavları yer-adlarında folklor unsurlarının ne derece ehemmiyetli bir rol oynadığı H. D. Borza tarafından tebliğinde izah olunmuştur. Anadolu Eti toponimisi hakkında yalnız Viyana'dan K. Treimer'in Eti yer-adı *Çituna* üzerinde tebliği kayda değer. Münich'de toplanacak VI. Onomastik ilimler Kongresi'nde uzun bir tarih devresi için ehemmiyeti âşikâr olan Anadolu ve Balkan onomastikinin daha etraflı alâka bulması ve memleketimizden bu konularda çalışanların da katılması arzuya şayandır.

O. Brattö tarafından, antroponiminin, tarih vesikalarının mevsukiyeti ve tarihlenmesi bakımından ehemmiyetini belirten bir tebliğ okunmuştur. O, Floransa şahıs adları üzerinde yaptığı araştırmalar neticesinde hariçten ve meselâ Bizans'tan gelen bazı adların muayyen bir devirden sonra kullanılmağa başladığını göstermiştir³. Bu meyanda Levant ile sıkı münasebetler neticesinde Floransalıların, nadir de olsa, *Osman, Turc* gibi adlar almağa başladıklarını da kayd edelim. Bizim Osmanlı tahrir defterlerindeki binlerce adın devir devir tedkiki, muayyen isim gruplarının zaman zaman meydana çıkıp kaybolduğunu göstermektedir. Bu da muayyen sosyal

² Katune hakkında bak. S. Djurdjev, *Eflak kanunu hakkında küçük bir izah*, THİM, C. II (1932-39); benim, *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1954, indeks.

³ Şu eseri Osmanlı sicillerinde rastlanan Floransa şahıs-adları için de değerlidir: *Studi di Antroponimia Fiorentina il libro di Montaperti Ani 1260*, Göteborg 1953, *Belleiten* C. XX, 15

ve tarihi âmillerin neticesidir. 15. asırda *Hamza, İlyas, İsa, Musa* gibi isimlerin çokluğu gazâ ananesi, ihtida vakıalariyle şüphesiz alâkalıdır.

Yer-adlarının iskân, kültür ve din tarihi meselelerini aydınlatmada vesika mahiyeti hakkında R. H. Carsten'in tarih kaynağı olarak kıra ait isimler üzerinde tebliğiyle, D. J. Gifford'ın İspanyol Navarra'sının toponimisi üzerindeki tebliğini zikretmeliyim. Ch. Higounet, *Sainte-Eulalie* ismi üzerinde teşekkül etmiş Fransız yer-adlarını tetkik ederken bu adla *hagiographique* ve tarihi-ekonomik olaylar arasındaki münasebetler üzerinde durmuştur. Anadolu ve Balkanlarda veli, derviş, fakih ve zaviyedârlarla münasebettar binlerce yer-adının varlığı bizim için toponimi ile *hagiographie* arasındaki münasebetler üzerinde Batı'da yapılan bu nevi tetkiklerin değerini arttırmaktadır. Onomastik araştırmaları için bugün yerinde yapılan anketlerin ehemmiyetini ve metodlarını belirten muhtelif tebliğler yanında, eski vesikaların toponimi ve antroponimi araştırmaları için ne derece ehemmiyetli bir kaynak olduğunu gösteren değerli tebliğler de okunmuştur. Kongre başkanlarından Mgr. A. Griera'nın, M. 875-1249 yıllarına ait 1391 vesikadan mürekkep *Cartulario de San Kugat del Valles* üzerinde yaptığı araştırma bilhassa zikre değer. St. Cugat manastırının arazisine dair kuydâtı ihtiva eden bu kolleksiyon yalnız lehçe, örfî hukuk ve iktisadi tarih bakımından değil, yer ve şahıs adları bakımından da çok mühim bir kaynaktır. O, buradaki yer-adlarını şu sınıflara ayırmaktadır: 1. Toprağın durumuyla ilgili, 2. Akar-sulardan istikak ettirilmiş, 3. Mesken ve müdafaa mevkileriyle alâkadar, 4. Muhtelif menşelerden yer-adları, 5. *Hagiographique* (mukaddes şahsiyetlere bağlı) yer-adları. Aynı kategori tetkikler arasında, Orta-çağ Paris vergi tomarlarına dayanılarak yapılmış şu Fransız tetkikini burada zikretmeliyiz: Karl Michälsson, *Etudes sur les noms de personne français d'après les roles de taille parisiens*, Uppsala 1927. İsveç'te Land diyozezinin defterleri aynı şekilde İskandinavya topografisi bakımından çok mühim bir kaynak olarak tetkik mevzuu olmuştur (*Lund stifts Landebok*). Türkiye arşivlerinde beş asır gerilere giden yüzlerce tahrir defterinin ihtiva ettiği muazzam yer ve şahıs-adı malzemesi Batı'daki usullere göre tetkike başlandığı zaman Türkiye'de onomastik tetkikleri çok sağlam esaslar üzerinde gelişmek imkânı bulacaktır. ⁴ Bu malzeme Os-

⁴ Bu sahada ciddi surette çalıştıklarını bildiğimiz Dr. Ö. L. Barkan ve T. Gök-bilgin ile M. Arıkan ve H. Dağtekin'in mesailerinin biran önce yayın alanına itikali Türk onomastik tetkiklerinde bir gelişme devri açacaktır.

manlı İmparatorluğunun yayılmış bulunduğu vasi sahaları, Balkanları, Anadolu'yu, Irak, Suriye ve Filistin'i, Şarkî Akdeniz adalarını içine alır. Bizim kongreye sunduğumuz tebliğ de bu malzemenin mahiyetini tanıtmak için yapılmıştır.

Geniş ölçüde yapılan bazı onomastik araştırma ve anketler Kongreye bildirilmiştir. Bunlar arasında Kanada ve Birleşik Amerika'nın dil atlasını meydana getirmek için yapılan sistemli çalışmaları burada zikretmek lâzımdır. Fransa'da Millî Coğrafya Enstitüsü'nün 1 : 20.000 lik yeni Fransa haritasını meydana getirirken yer-adlarını tam ve doğru tesbit etme işinde sarfedilen gayretler, bu maksatla kadastro, eski haritalar, halk ve toponimistlere baş vurulduğu M. Barre tarafından belirtilmiştir. Brezilya'nın lingüistik atlasının meydana getirilmesinde karşılaşılan meseleler hakkında S. Pop'un açıklamaları, şimali Afrika'da onomastik tetkiklerin teşkilâtlandırılması bahsinde A. Roux'nun müşahedeleri bu nevi araştırmaların teşkilât altında, bazan devletin ciddi yardımile yapılması gereken büyük ölçüde işler olduğunu belirtmekte idi. Türkiye'nin de bir diyalektolojik hartasının meydana getirilmesinin ehemmiyeti âşikârdır. Bu sahada Türk Dil Kurumu bazı hazırlayıcı yayınlara başlamıştır.

Umumiyetle coğrafi adların standardizasyonu hakkında evvelce Uppsala'da IV. Onomastik ilimler Kongresi'nde bazı prensipler tesbit olunmuştu. Salamanca'da toplanan kongrede ikinci günü hususi bir seksiyonda meselenin mahiyeti ve imkânları üzerinde dikkate değer tebliğler okunmuş ve münakaşalar yapılmıştır. Bu arada M. Burill tarafından ileri sürülen fikirler burada zikre değer. Bu meselede en büyük güçlükler, teşkilât yokluğundan, ilmi görüşle pratik ihtiyaçlar ve imkânlar arasındaki tezattan ileri gelmektedir. Yapılacak ilk iş, her memleketin kendi yer-adlarını ilmi esaslara göre *standardize* etmesidir ki, bu da coğrafyacı ve toponimistlerin elele vererek çalışacağı bir teşkilât işidir. Memleketimize ait ilmi mahiyette yer-adları listeleri bulunmaması bu işin bizde ciddiyetle ele alınması zamanı geldiğine şüphe bırakmaz⁵. Bu bakımdan İspanya'da meselâ Katalonya'da

⁵ Dahiliye Vekâletinin ve Harita Genel Müdürlüğü'nün mesaisini burada anmadan geçemeyeceğiz. Orada aynı zamanda haritalara esas olmak üzere yer-adlarının fiş usulile dikkatle toplanmakta olduğunu biliyoruz. Anadolu toponimisi üzerinde mütehasısların bu çalışmalara katılması şüphesiz daha semereli neticeler verebilir.

ilmi ekiplerin mahallinde tetkiklere dayanan çalışmaları örnek mahiyettedir.

Bu kongrede şahıs ve yer-adlarını mücerred dil vakıaları olarak ele almak zarureti üzerinde duranlar (meselâ Rudnyckyj) yanında etnoloji ve tarihin yardımcı ilimler olarak ehemmiyetini bilhassa belirtenler de vardı. R. Lafon, Endülüs'te Arapça ile izah olunamayan ve Bask menşeden tahmin ettiği yer-adlarının tedkikinde "tarihçilerin yardımına ihtiyaç olduğunu" işaret etmiştir. Fransa'da Belfort etrafında *-ans* ile nihayetlenen bir sürü yer-adının çiftçi kolonilerin yerleşmesiyle ilgili olup şimdiye kadar sanıldığı gibi Alamanlara karşı askeri yerleşmelerin bahis mevzuu olamayacağı hakkında R. Schmittlein'in tezi yalnız ligüistik değil, tarihin mevzuudur. Prof. E. Schwarz, *Viyana* adının Langobard dilinde *Wenia* dan gelebileceği tezini ileri sürerken Slavlarla Bavyeralılar arasında onomastik alış-verişin ancak 630 da Samo'nun Franklara karşı zaferiyle başladığına dikkati çekiyor. Bir nevi "isimler arkeolojisi" olan onomastik ilimlerin de, bilhassa tarihi kayıtların ve diğer kaynakların kısır bulunduğu devirler için tarihi belge olarak ehemmiyetini belirtmeğe hacet yoktur.

Kongre için tertip edilen kitap sergisi, onomastik ilimler sahasında son seneler zarfında yapılmış olan mühim ilerlemeleri açık bir şekilde göstermekte idi.

THE LAND SURVEYS IN THE OTTOMAN EMPIRE AS A SOURCE OF PLACE-NAMES

(Summary)

The Ottoman Turks made a methodical recording of the population and resources of the conquered countries in the official registers called *defters*. For this purpose special committees were sent to record all the necessary data on the spot. These committees included a scribe who was sometimes a native of the district concerned. All the place-names of the towns and villages or abandoned places were carefully recorded in the *defters*. Moreover other pertinent data such as the names of the inhabitants of these places were inscribed in special *defters* called *mufassal* (detailed) *defters*.

The oldest available defter of this sort in the Turkish Archives is that relating to Albania dated 1431. For the second half of the 15. th century we have about one hundred *defters* most of which deal with the Balkan countries.

Apart from their importance as sources of social and economic history these defters are first rate sources for onomastic studies. For example the *defter* of Albania of 1431 provided us enough material to draw a map of Albania with more than 500 identifiable town and village names. Now this map with a transcription of the whole register has been published by the Turkish Historical Society (Ankara 1954). Our further studies on the fifteenth century showed that it is possible now to follow closely the turkification of the place-names during this period. According to the material drawn from these *defters* the names of villages of the Maritza valley classified in terms of their origins are:

1. Villages named after Turkish nomadic groups such as *Kayı*, *Salurlu*, *Türkmen*, *Akçakoyunlu* etc.,
2. Village names indicating a connexion with district in Anatolia, such as *Saruhanlu*, *Menteşeli*, *Simavlu*, *Hamidlü*, *Efluganlu*, etc.,
3. A great part of the village names in the Maritza valley and Thrace were derived from the names of famous personalities such as Davud beg (the village: *Davut - beğlü*) Turahan beğ (the village: *Turahanlu*) or *Mezid beğ*.
4. Many other villages were named after official titles such as *Dogancı*, *Chawush*, *Damgacı*, *Müderris*, *Kadı*, *Sekban* etc. These villages may have been held as fiefs by certain persons with such titles.
5. Certain villages bore the names of certain persons such as *Karaca - Resul*, *Hacı - Timurhan*, *Ibrahim*, *Danişmend*, *Saru-Ömer* etc. This group of villages which may have taken their names from their founders or first settlers constituted the majority.
6. Many other villages developed around a *zâviye* (kind of hostel maintained by a dervish) or a pious foundation,
7. Finally we find many villages with Turkish names referring to natural features or economic functions such as *Kayacık*, *Ada*, *Hisarlu*, *Yaycılar*, *Bazartlu*, *Çömlekçi*, *Eskice-bazar* etc.,
8. Villages with native or Christian names such as *Mavri*, *Makri*, *Karli*, *Anahorya*, *Karbunar*, *Ostrovica*, *Monastir* in districts such as Ipsala, Yanbolu, are comparatively few in number in the defters of the 15 th century while beyond the Rhodopes and the Balkan ranges the place-names of Turkish origin are sporadic. This situation is a result of the manner in which the Turks colonised the Balkans.

As for the western part of Anatolia which was conquered by the Turks from the Byzantines between 1270-1330 the picture is the same. Now the defters providing large material on this region enable us to complete the studies already made by such eminent scholars as Ramsay, Tomaschek and Wittek. In western Anatolia the Place-names relating to Turkish groups who settled the lower parts of the area during the 14 th century constituted the majority. This was quite natural since the conquest of western Anatolia had been achieved principally by the general move of the Turkish tribes towards the Aegean coasts. The fact that the names such as *Burgaz*, *Kastel* (that is Castl, in Turkish *Hisar*) are so frequent in Turkish toponymy is a proof for the extensive defense system of the Byzantines against the invaders. It is also to be noted that the places with a Greek population preserved their old names such as *Komnenoz*, *Zepton*, *Arhonda*, *Malanda* etc. and their number even in the 15. century was at about 10 per cent of the total.

İSPANYOL ARŞİVLERİ HAKKINDA

Kongre kapandıktan sonra kaldığım bir haftayı İspanyol arşivlerinde Türkiye tarihini ilgilendiren Türkçe, Arapça vesikaları araştırmakla geçirdim. Türk-İspanyol münasebetleri çok eski bir tarihe maliktir. Türk ve İspanyol tarihleri arasında görülen o kadar bariz paralelizm sadece bir tesadüf değildir. Bu, müsbet tarihi bağlardan, mümasil şartlardan ve âmillerden doğmaktadır. Akdeniz'in biri bir köşesinde öteki öbür köşesinde her iki millet, biri islâmiyetin diğeri hıristiyanlığın müdafii olarak ortaya çıkmışlar, 16. asırda her ikisi de cihanşümül birer imparatorluğun sahibi olmuşlar, Akdeniz'de genişliyerek birbiri karşısına çıkmışlar, bu denizin hâkimiyeti için mücadele etmişler ve benzer şartlar altında iktisadi ve siyasi inhitata uğramışlardır.

Osmalılar, tarihlerinin daha ilk yıllarında İspanyollarla temasa gelmişlerdir: Garbi Anadolu'yu istilâya girişen Türkmen kuvvetlerine karşı Bizans İmparatoru Mihail Paleolog bir Katalan askeri kumpanyasını kullandı. Batı Anadolu'da umumiyetle muvaffakiyetli harekâтта bulunduktan sonra imparatorla bozuşan Katalanlar Trakya'ya çekil-

mişler, bunlardan bir gurup Osman Gazi'ye iltihak etmişti⁶. Trakya'da o zaman akıncı gurupları halinde faaliyette bulunan Türklerle gâh rakip gâh müttefik olarak dolaşan bu Katalanlar sonra gidip Atina ve Theb'i zapt etmişler ve orada yerleşmişlerdir (1311). Onlar burada 1388 tarihine kadar hâkimiyetlerini saklıyarak Balkan fütuhatına girişmiş olan Osmanlılarla ekseriya dostça münasebette bulunmuşlar, 1369 yılında I. Murad'la ittifak etmişlerdir⁷. Bilâhare Katalonya'nın sahibi Aragon hanedanından kralların Atina üzerinde iddiaları bu Katalan hâkimiyeti ile alâkalıdır. Aragon hanedanı Sicilya'dan sonra 1435 tarihinde Napoli arazisini de ele geçirdikten sonra Akdeniz hâkimiyeti emelleri beslemeğe başlamış, bir taraftan Arnavutluk'ta, öbür taraftan Yunanistan'da siyasi gayretler göstermişlerdir. Osmanlılar buralarda yerleşince de bu gayeler haçlı emelleriyle birleşmiştir. Rönesansın parlak hükümdarı V. Alfonso, Arnavutluk'ta Osmanlılara karşı asi Arnavut senyörlerini, evvelâ Araniti'yi, sonra İskender beği himayesi altına sokmuş para ve asker göndermiş, Osmanlıları bir hayli endişeye düşürmüştür. Aragon krallarının Barcelona'daki arşivi bu devirde Osmanlıların Balkan harekâtı ve siyaseti hakkında zengin malzemeyi ihtiva etmekte olup bunları ilk defa Romanyalı tarihçi C. Marinesco esaslı surette tedkik etmiştir⁸. İstanbul'un zaptı üzerine Papa V. Nikola'nın teşkiline çalıştığı haçlı seferinin kumandasını Alfonso kendi almağı ve İstanbul'u kendisi için zaptetmeği tahayyül ediyordu. İstanbul fethi İspanyol milleti üzerinde derin bir tesir bırakmıştır. Bunu o devirde meydana çıkmış olması lâzımgelen bir İspanyol *romans*'ında açıkça görmek mümkündür⁹. V. Alfonso ölünce (1458) yalnız Napoli'ye te-

⁶ P. Wittek, *The Rise of the Ottoman empire*, S. 42.

⁷ K. M. Setton, *Catalan Domination of Athens*, Cambridge, Mass. 1948. s. 60.

⁸ *Alphonse V...*, *Mélanges de l'école Roumaine en France* (1923).

⁹ Bu romansı bana Salamanca'da kongrede Mr. M. L. Heck bildirdi. Efsanenin kahramanı Calafiadır; sözde California adı onun isminden geliyormuş. İstanbul muhasarasına ait hikâyelerin Garp milletlerinin muhayyilesinde ne şekillere girdiğini göstermesi bakımından bu efsaneyi hulâsa etmeği faydalı buluyoruz. İngilizcesi şu seride yayınlanmıştır: *Transactions and Proceedings of the Geographical Society of the Pacific*, series II. vol. VI., part 1, 1910. p. 35: *Queen Calafia at the defence of Constantinople*. Sözde Indies'in sağ tarafında *California* adında bir yer varmış, burada amazon siyah kadınlar hâkim imişler. Silâhları altındanmış ve her tarafta pek bol miktarda altın varmış. Bunların şöhrete çok düşkün kraliçeleri *Qalafia* askerlerine çok garip bir muharebe göreceklerini söyliyerek hazırlanmalarını emretmiş. Bu haber *Grand Sultan of Liguria* ve ordusunu harbe göndermiş olan Halapa (Haleb?)

varüs eden oğlu Ferrante Osmanlılara karşı, kendi düşmanı da olan Papa ve Venedik'le birleşmekten kaçınmıştır (Osmanlılarla dostça münasebeti gösteren bir Napoli mektubu Topkapı Sarayı arşivinde çıkmıştır, no. 6675). Fakat bu, 1480 de Osmanlıların İtalya fütuhata başlangıç olarak Otranto'yu işgal etmelerine mani olamamıştır.

Gırnata'nın, İspanyol hükümdarları Ferdinand ve İzabel tarafından istilâsı üzerine oradaki müslümanların istimdadına Osmanlı Sultanı Bayezid II., faal olarak bir cevap verememiştir. Bu müslümanlardan bir kısmı ve taziyik gören pek çok yahudi bu devirde Osmanlı ülkelere kabul edilmişlerdir. İspanya'dan şimali Afrika'ya geçen birçok müslümanlar buraya gelen Türk deniz gazilerinde İspanyollara karşı

sultanına erişmiş. Qalafia onlara yardım için harp sahasında aç akbabaları kafelerinden salıvermiş. Bunlar Türklerin düşmanlarını yakalayıp tepelere götürüyor ve yiyorlarmış. Bundan Türkler çok sevinmişler, Fakat kaledekiler çok yese düşmüşler. Qalafia bunu görünce askerine kaleye tırmanmak için merdivenler getirmelerini emrediyor. Akbabalar şimdi Türkleri düşmandan ayırd edemediklerinden onları da yakalayıp havalandırıyorlar, sonra yere bırakıyorlardı. Hıristiyanlar da bir taraftan bir çok Türk öldürdüler. O zaman Qalafia, amazonlarına merdivenleri alıp kaleye taarruz etmelerini emr etti. Onların zırhları altındandı. Amazonların müdahalesi Türkleri Akbabaların pençelerinden kurtaramadı. Türkler surları aşmak teşebbüsünden vazgeçerek ordugâha döndüler. Qalafia da kuşları gemilere çağırttı. Şimdi Sultanların orduları kara tarafından hücumu geçerken Qalafia denizden gemilerle taarruza iştirak etti. Türkler bu sefer de püskürtüldü. Qalafia, Amadis'in biraderi Norandel'in müdafaa ettiği Aquilena kalesine saldırdı, şiddetli çarpışmalardan sonra donanmadakiler üstün geldiler. Kırالیçe Qalafia daha büyük bir şörete ulaşmak maksadiyle Liguia Sultanı ile birleşti. Beyannameleri şöyle başlıyordu: "Radiaro, Liguia sultanı, Türk kanununun (İslâm'ın) kalkını ve kalesi, hıristiyanların imhacısı Allahın düşmanlarının zalim düşmanı çok kudretli kırالیçe Qalafia, büyük California adası hâkimesi... Biz buraya İstanbul'u mahva geldik. Kardeşimiz ve dostumuz Persia kıralı Armato'ya yaptığı zarar ve zıyanlardan dolayı geldik". Sonra Sultan, kıral Amadis'in oğlu Esplandian ile kırالیçe huzurunda yaptığı düelloda mağlûp oldu ve esir edildi. Kırالیçe mağlûp ve kıralın esiri oldu. Kırالیçe sonra kıralın yeğeni ile evlenerek hıristiyan oldu. Türkler kat'i olarak mağlûp edildiler. Donanma bir çok zaferler kazandı. California'nın bütün altın ve cevahirini de müttefikler aldılar.

Bu hikâye, İspanyol halkı tarafından en çok okunan kitaplardan biri olan Esplandian'ın muvaffakiyetleri adlı efsanenin bir parçasını teşkil eder. Onda o zaman İspanyol ruhunu ateşlendiren haçlı ruhu, uzak yerlerde kazanılmış şövaleresk zaferler, Amerika ve altın hırsı her satırda kuvvetle belirir. Efsane bütünüyle İstanbul fethinin İspanyol ruhunda uyandırdığı derin tesiri aksettirir. Aynı hâdisde karşısında Danimarka kıralı Christian I., Türkleri denizden çıkan efsanevi bir mahlûka benzetiyordu (Fr. B a b i n g e r, *Mahomet II.*, Paris 1954, p. 146).

enerjik bir intikamcı ve müdafî bulmuşlardır¹⁰. Bu deniz gazileri şimali Afrika'yı eski Rumeli uçları gibi serbest bir gaza bölgesi haline getirdikten ve orada yerleştikten sonra Osmanlı Sultanı'nın doğrudan doğruya emri altına girmişler, bu suretle Batı Akdeniz'de Osmanlı-İspanyol mücadelesi başlamıştır. İmparator Şarlken, yahut bizim vesikalarda bazen yazıldığı gibi "İspanya kralı Karlo"¹¹ zamanında bu mücadele en şiddetli bir hal almış, nihayet Osmanlılar Barbaros Hayreddin Paşa'nın deniz zaferleriyle Batı Akdeniz'de de hakimiyet kurmağa muvaffak olmuşlardır. Şu noktayı belirtmek lâzımdır ki, Şarlken, dayandığı kuvvet ve temsil ettiği siyaset itibarile bir İspanyol kralıdır. Osmanlılar onun şimali Afrika'da İspanyol hâkimiyetini kurmasına mani olmuşlardır. Ancak 1571 de İnebahtı (Lepanto) da Türk donanmasının mağlûbiyeti esaslı bir İspanyol zaferidir. Denilebilir ki, 16. asır son yarısında Akdeniz tarihi bu iki imparatorluğun bu deniz üzerinde hâkimiyet mücadelesinden ibarettir. Şah Abbas, Batı'da Osmanlılara karşı müttefik ararken bilhassa İspanyol sarayına elçilerini göndermiştir¹². Bununla beraber İspanya ile Osmanlı imparatorluğu arasında esaslı iktisadi bir bağ vardır. 16. asır sonralarına doğru Osmanlı ülkesini İspanyol gümüş reyalleri istilâ etmiştir. İspanyolların Amerika'dan getirerek doğuya kanalize ettikleri bu bol gümüş, İspanya'nın ve Osmanlı devletinin birbirini müteakip uğradıkları enflasyonun ve iktisadi kargaşalıkların kaynağıdır¹³. 17. asırda İngiliz ve Hollandalılar Akdeniz'e hâkim oldukları zaman artık iki eski rakip İmparatorluk tarihlerinin inhitat devrine girmişler ve tekrar kendi köşelerine çekilmişlerdir.

İşte bu çok eski ve kesif münasebetlerin belgeleri bugün İspanyol

¹⁰ Türk korsanları diye adlandırılan bu Türk denizcileri, Ege sahillerinde bir buçuk asırdır hıristiyan âlemine karşı savaştan deniz gazileri olup (bunların ilk tarihi destanı Enveri'nin Düsturnâmesinde tasvir olunmuştur) faaliyet sahalarını batı Akdeniz'e nakletmişlerdir. Nasıl ki Rodos'ta yerleşmiş olan St. Jan şövalyeleri oradan İslamlara karşı her şekilde mücadeleyi devam ettirmekte idiler ve nihayet batıya geri atılmışlardır. Deniz gazileri de uc gazileri gibi başlangıçta Darülharbe karşı serbest mücadele etmekte, muvaffakiyetleri büyük ölçüde fütuhâtı olgun hale getirdiği zaman Sultan ül-Guzzât Osmanlı Padişahına baş vurmakta, onun ordularıyla birlikte hareket etmekte idiler.

¹¹ Feridün bey, *Münşâât*, II, 339.

¹² Bak. benim, *Türkiyenin iktisadi vaziyeti*, Belleten sayı 60. s. 667.

¹³ Aynı yazı s. 656 vd.

arşivlerinde her iki milletin tarihlerinin en parlak sahifelerini aydınlatacak bir zenginlikte mevcut bulunmaktadır.

İspanya'da muhtelif eyaletlerin, şehirlerin, manastır vs. dinî müesseselerin ve bazı eski büyük ailelerin müstakil arşivleri olmakla beraber devletin idaresinde bulunan şu arşivler en mühimleridir ¹⁴:

1— Archivo Historico Nacional, Madrid. 1886 da tesis olunmuştur. II. Juan (1406-1454) zamanına kadar çıkan vesikaları ihtiva eder. Orta-çağ askerî tarihi, enkizasyon, üniversiteler ve deniz aşırı İspanyol müstemlekeleri bakımından ehemmiyetlidir.

2— Archivo de la Corona de Aragon, Barcelona. Burada 10. - 15. asır vesikaları mühimdir. Daha öncelere ait vesikalar Al-Mansûr'un 986 da Barselona'yı zapt edip yakması sırasında mahvolmuştur. Mevcut vesikalar bilhassa İspanya islâm devletlerinin tarihi bakımından değerlidir. Osmanlı-Türk tarihi bakımından da bu arşiv fevkalâde mühimdir. C. Marinesco'nun tetkikatı göstermiştir ki, arşivlerimizde Osmanlı tarihinin ilk iki asrına ait siyasi vesikaların çok mahdut olması sebebiyle bilhassa Balkan tarihinde bazı boşlukları doldurmak için Aragon arşivi çok kıymetli malzeme ihtiva etmektedir.

Aragon Arşivi'nin yeni bir rehberi çıkmıştır: *Los Archivos de Barcelona I. Ciudad*, Direccion general de Archivos y Bibliotecas, Servicio de publicaciones del Ministerio de Educacion Nacional, Madrid 1952. Keza A. Rubio y Lluch'un Katalonya ile Şark arasındaki münasebetlere dair pek çok yazıları (bunlar için bak. B. Sanchez, *Fuentes...*, Madrid, 1952) burada zikredilmelidir.

3— Archivo Historico de Valencia, Akdeniz tarihi için mühimdir.

Bu arşivlerden başka Akdeniz tarihi için ehemmiyetli olan Archivo Historico de Mallorca, Archivo de la real

¹⁴ Arşivler hakkında bana malûmat veren Simancas Arşivi mütchassıslarından Srta. Conception Alvarez Teran'a burada teşekkürü borç bilirim. Kendisi, Simancas Arşivi'nde çalışmalarına ve Arapça, Türkçe vesikaları bulmama yakın bir alâka ile yardım etmiştir. Bu arşiv'de çalışmam için bana bir tavsiye mektubu vermiş olan Salamanca Üniversitesi Rektörü ve Onomastik ilimler Kongresi başkanlarından Bay Tovar'a ve Arşiv'den istifade edebilmem için imkânlar bahş eden Arşiv müdürüne ayrıca müteşekkirim. İspanyol arşivleri hakkında umumî malûmat veren bir kılavuz mevcuttur: *Guia historica y descriptiva de los archivos, Bibliotecas y Museos*, Seccion de Archivos, Archivos historicos, Madrid 1916.

Chacilleria de Granada burada zikredilmelidir. Archivo de Indias, Sevilla, bilhassa deniz aşırı İspanyol müstemlekeleri, Amerika, Filipinler, ve hususiyle iktisadî tarih bakımından mühimdir.

Yeni-çağlar için en mühim arşiv hiç şüphesiz Simancas arşividir. Biz İspanya'da çok kısa ikametimiz esnasında ancak bu arşivi ziyaret edebildik. Archivo general de Simancas, II. Filip (1556-1598) tarafından Valladolid'den 10 Km. kadar bir mesafede Simancas köyünde yapılmış bir şatoda devlet arşivi olarak tesis edilmiştir. İspanyol tarihinin parlak devri olup Akdeniz'de üstünlük için Osmanlılarla mücadelenin en hararetlî safhasına vardığı V. (I.) Karl ve II. Filip devirlerinin başlıca vesika hazinesini teşkil eden Simancas Arşivi, Osmanlı tarihi için birinci derecede ehemmiyetli arşivlerden biridir. İngiliz Arşiv idaresi (*Public Record Office*) İspanyol arşivlerinden ve bilhassa Simancas arşivinden İngiliz tarihiyle alâkası olan vesikaları tarattırarak 1870 denberi bir seri halinde neşretmektedir (*Calendar of State Papers, Calendar of letters, despatches and State papers relating to the negociations between England and Spain preserved in the Archives at Simancas and elsewhere*). Bu serinin son 12. cildi 1949 da Royall Tyler tarafından neşredilmiştir. İngilizce tercümelere verilen bu vesikalarda doğrudan doğruya Osmanlıları ilgilendiren pek çok malzeme bulunmaktadır. Simancas Arşivin'den Türkiyeyi alâkadar eden vesikalar kısmen F. Braudel tarafından kullanılmıştır. (*La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris 1949). Braudel, bu arşivin ihtiva ettiği muazzam malzemenin henüz tamamıyla tasnif edilmemiş olduğunu işaret ettikten sonra kendisinin ancak sondajlar yapmış bulunduğunu işaret eder (Kendisi, *Archivo Historico Nacional de Madrid*'de Osmanlı tarihi için şüphesiz fevkalâde bir ehemmiyet taşıyan *Confederacion entre Felip II y los Turcos*'u bulup kullanamamıştır). L. von Ranke (*Die Osmanen und die spanische Monarchie im 16. und 17. Jahr*. Leipzig 1878) daha ziyade İtalyan vesikalarını kullanmıştır. Simancas Arşivi'nin umumi bir rehberi Mariano Alcocer tarafından neşredilmiş olup (*Archivo general de Simancas, guia del investigator*, Valladolid 1923) orada Türkiye tarihini ilgilendiren serileri ve dosya numaralarını bulmak mümkündür. Meselâ no. 92. serie VII: *Costa de Africa y Levante correspondencia* 1510-1620; no. 93. serie VIII: *Expediciones maritimas en Levante*. 1588-1615 yılları; no. 101. serie XVI: *Negociaciones de Roma, expulsion de Moriscos, expediciones contra turcos*, 1589-1618 yılları. Simancas Arşivi'nin muhteviyatını sistemli bir şekilde tanıtmak üzere

şimdiye kadar muhtelif tarihlerde olmak üzere on dokuz katalog neşredilmiştir. Bu kataloglardan tarihimizi ilgilendirenleri şunlardır:

1. *Patronato Real*, anos 834-1851, Edición completa, Valladolid 1946-1949, 2 cilt.
2. *Papeles de Estado de la Negociación de Roma*, Introducción D. Angel de la Plaza, Valladolid 1936.
3. *Papeles de Estado de la Correspondencia y Negociación de Nápoles*, Por d. Ricardo Magdaleno, Valladolid 1942.
4. *Guerra y Marina. I: Época de Carlos I de España y V de Alemania*, por Concepción Álvarez Terán, Valladolid 1949.
5. *Patronato Nacional de Archivos Históricos, Papeles de Estado Sicilia, Virreinato español y Negociación de Malta*, por Ricardo Magdaleno, Valladolid 1951.
6. *Secretaría de Estado Capitulaciones con la Casa de Austria y papeles de las negociaciones de Alemania, Sajonia, Polonia, Prusia y Hamburgo*, 1493-1796, por Julian Paz, Archiv für österreich. Geschichte, Band 103, Heft 1, Wien 1912.

Bütün bu kataloglar kullanışlı bir şekilde hazırlanmış olup indeksler vasıtasıyla araştırılacak mevzua ait vesikaların numaraları kolayca bulunabilmektedir. Fazla olarak vesikaların ait olduğu mevzu, belli başlı şahsiyetler ve tarihler kaydedilmiş olduğu için, Braudel'in dediği gibi (mez, eser s. 1102), bazan asıl kaynak gibi kullanmağa imkân vermektedir. Bu analitik katalogların arşiv ve büyük kütüphanelerimiz için sağlanması çok faydalı olur.
